

XVIII
a m ž i a u s
studijos

7

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Giminė. Bendrija. Grupotė

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

7

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Giminė. Bendrija. Grupotė

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2021

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline, Londono universiteto koledžas |

College of Europe, Natolin, University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Habil. dr. Andrej MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio Istorijos institutas |

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

PD habil. dr. Christiane SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas | Humboldt-Universität zu Berlin

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, 01101 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės

Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2021

© Straipsnių autoriai, 2021

© Lietuvos istorijos institutas, 2021

ISBN 978-609-8314-04-5

ISSN 2351-6968

TURINYS

Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 12

KLIENTAI. BIČIULIAI. POLITIKAI

Gintautas Sliesoriūnas

Jonušas Antanas Višnioveckis apie motinos, brolio ir savo politinių akcijų motyvus (1700–1707 m.) . . . 18
Janusz Antoni Wiśniowiecki on the Motives of Political Actions by his Mother, Brother and his Own (1700–1707). *Summary* . . . 32

Mindaugas Šapoka, Vilija Gerulaitienė

Lietuvos didžiojo etmono Liudviko Pociėjaus planas pašalinti iš sosto Augustą II 1714 metais: tarp tikrovės ir fikcijos . . . 34
The Plan of Lithuanian Great Hetman Ludwik Pocij to Dethrone Augustus II in 1714: Between Reality and Fiction. *Summary* . . . 53

Андрэй Мацук

Планы магнатских группировок на избирательные кампании в правление Августа III . . . 54
Didikų grupuočių rinkiminių kampanijų planai valdant Augustui III. *Santrauka* . . . 71

Arnaud Parent

Prancūzų slaptoji misija Abiejų Tautų Respublikoje: barono Antoine'o-Charles'io de Vioménilio vaidmuo Baro konfederacijoje 1771–1772 m. . . . 72
French Secret Mission in the Polish-Lithuanian Commonwealth: the Role of Baron Antoine-Charles de Vioménil in the Bar Confederacy in 1771–1772. *Summary* . . . 96

Вадим Аниперков

«Наш партизан»: личность и служебная карьера Шимона Коссаковского в свете российской дипломатической и военной корреспонденции (1790–1794 гг.) . . . 97
„Mūsų partizanas“: Simono Kosakovskio asmenybė ir karjera 1790–1794 m. Rusijos diplomatinės ir karinės korespondencijos šviesoje. *Santrauka* . . . 156

Dariusz Rolnik

Adam Chmara, ostatni wojewoda miński, i jego relacje z Sapiehami. Klient, przyjaciel, polityk – o genezie sojuszy oraz przyjaźniach politycznych w czasach stanisławowskich uwag kilka . . . 157

Klientas, bičiulis, politikas. Paskutinis Minsko vaivada Adomas Chmara ir jo santykiai su Sapiegomis. Keletas pastabų apie politinių grupuočių ir sąjungų genėžę Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu. *Santrauka* . . . 168

TIKINČIŪJŲ BENDRUOMENĖS

Vytautas Smilgevičius

Raguvos parapijos demografiniai aspektai 1700–1800 metais . . . 170

Demographic Aspects of Raguva Parish in 1700–1800. *Summary* . . . 198

Karolis Tumelis

Pavojingi ryšiai? Nesusituokusių vyrų ir moterų santykiai Lietuvos katalikiškuose bažnytiniuose teismuose XVIII a. . . . 199

Dangerous Liaisons? Informal Relations between Unmarried Persons and their Treatment in the Eighteenth Century Lithuanian Catholic Ecclesiastical Courts. *Summary* . . . 223

Ugnė Jonaitytė

Nesantuokinių vaikų motinos Vilniaus dekanate XVIII a.: socialinis statusas ir geografinė kilmė . . . 225

Mothers of Illegitimate Children in the Eighteenth Century Vilnius Deanery: Social Status and Geographical Origin. *Summary* . . . 245

Jan Bulak

Stan parafii diecezji żmudzkiej w świetle raportu do Justickolegium

z 1798 roku . . . 246

Žemaitijos vyskupijos parapijų būklė 1798 metų raporto

Justickolegijai šviesoje. *Santrauka* . . . 263

SOCIALINIAI RYŠIAI. ŠALTINIAI IR TYRIMAI

Janina Kamińska

Wspólnota profesorów Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego

1781–1794 . . . 266

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausiosios mokyklos profesorių bendrija

1781–1794 metais. *Santrauka* . . . 278

Ewa Kula

Źródła do badań nad zbiorowością nauczycieli Komisji Edukacji Narodowej w zbiorach rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego . . . 279

Šaltiniai Tautinės edukacinės komisijos mokytojų bendruomenei tirti Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių fonduose. *Santrauka* . . . 292

Robertas Jurgaitis

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės egzulantų integracijos problemos XVIII a.: Smolensko vaivadijos atvejis . . . 293

Problems of Integration of Exiles in the Eighteenth-Century Grand Duchy of Lithuania: the Case of Smolensk Voivodeship. *Summary* . . . 310

Rugilė Pangonytė

Juozapato Mykolo Karpio karjeros pradžia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio Karolio Stanislovo Radvilos aplinkoje . . . 312

The Beginning of Juozapas Mykolas Karpis' Career in the Circle of Karolis Stanislovas Radvila, the Chancellor of the Grand Duchy of Lithuania. *Summary* . . . 327

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Andrzej Stroynowski. Obrady sejmu grodzieńskiego 1784 roku. Studium z dziejów kultury parlamentarnej. *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 330

Asmenvardžių rodyklė . . . 338

Vietafordžių rodyklė . . . 353

ADAM CHMARA, OSTATNI WOJEWODA MIŃSKI, I JEGO RELACJE Z SAPIEHAMI. KLIENT, PRZYJACIEL, POLITYK – O GENEZIE SOJUSZY ORAZ PRZYJAŹNIACH POLITYCZNYCH W CZASACH STANISŁAWOWSKICH UWAG KILKA*

DARIUSZ ROLNIK

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Adnotacja. Zjawisko klientelizmu w życiu publicznym w Rzeczypospolitej jest źle oceniane przez badaczy i trudno się z tym nie zgodzić. Problem jednak pojawia się, gdy zadamy pytanie, gdzie zaczyna się klientelizm. Wydaje się, że o takim charakterze relacji możemy mówić na początku kariery Adama Chmary, późniejszego wojewody mińskiego na dworze podkanclerzego litewskiego Michała Antoniego Sapiehy. Sapiehowie cały czas byli obecni w życiu A. Chmary, ale jego zależność od nich z czasem zdecydowanie osłabła, w latach 80. XVIII wieku stał się on w miarę niezależnym i ekonomicznie „samowystarczającym” politykiem. Natomiast rzeczą ciekawą są jego stosunki z M. A. Sapiehą, które można określić zależnością klientelną. Pojawia się między nimi relacja przyjaźni, tej próżno szukać, gdy A. Chmara staje się partnerem Michała Ksawerego Sapiehy, krajczego litewskiego oraz Aleksandra Michała Sapiehy, kanclerza litewskiego. Należy jednak zauważyć, że A. Chmara cały czas okazywał szacunek domowi sapieżyńskiemu i nigdy przeciw niemu nie wystąpił, będąc częstym gościem w Różanie i Dereczynie. Choć politycznie był od Sapiehów oddalony, nie zapomniał, że to im zawdzięczał swój początek kariery politycznej i budowę podstaw ekonomicznych dla tej działalności. Lojalność i przychyłność A. Chmary dla domu sapieżyńskiego były widoczne do końca istnienia Rzeczypospolitej, ale nie był to już absolutnie układ klientelny. Można również stwierdzić, że na dworze M. A. Sapiehy A. Chmara nauczył się być nie klientem, a obywatelem.

Słowa kluczowe: Adam Chmara, Sapiehowie, Michał Antoni Sapiecha, klientelizm.

Problem klientelizmu w dziejach Rzeczypospolitej Obojga Narodów był już wielokrotnie poruszany i sam w sobie w generaliach jest znany. Wiemy, jakie były mechanizmy jego powstawania i znamy wiele przykładów jego funkcjonowania w dziejach dawnego państwa polsko-litewskiego¹. Warto zauważyć, że obraz przedstawiony w klasycznym ujęciu przez Antoniego Mączaka nie pasuje jednak w dużej części do

* Artykuł powstał w ramach realizacji projektu grantowego NCN 2014/15/B/HS3/02277, Adam Chmara – ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum.
1 Por. np. Urszula Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła. Mechanizm patronatu*, Warszawa: Semper, 2001, p. 39–73, 76–93, 166–173, 269–275; Antoni Mączak, *Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i w Europie XVI–XVIII w.*, Warszawa: Semper, 1994, *passim*.

zjawiska klientelizmu, obserwowanego w czasach stanisławowskich, a i wcześniej w okresie panowania Augusta III. Jakkolwiek mechanizm kreowania klienteli politycznej wydaje się podobny, to wypełnienie tego pojęcia treścią w omawianym okresie nieco się zmieniło.

Trudno mieć wątpliwości przy ocenie charakteru początków kariery Adama Chmara przy boku Sapiarów. Był to układ mający znamiona klientelizmu². A. Chmara pojawił się w orbicie Sapiarów w latach 40. XVIII wieku w funkcji dworzanina, za co pobierał pensję. Sam wywodził się z rodziny niezamożnej, jednowioskowej, posiadającej właściwie tylko rodowe Chmarzyski³. O jego wykształceniu nie mamy bliższych danych, niemniej stwierdzić pośrednio możemy, że je na szczeblu średnim otrzymał. Świadczyć o tym mogą późniejsze opinie o nim jako o człowieku dobrze wychowanym, grzecznym, ułożonym i mającym talenty oraz zdolności pomocne do załatwiania wszelkich spraw⁴. Co istotne, Roman Aftanazy podkreślał, że już wcześniej, przed pojawieniem się na dworze Sapiarów A. Chmara miał doskonałą prezencję i ogładę towarzyską, i że właśnie te cnoty otwarły mu drogę na ich pokoje⁵. Przy przygotowywaniu biografii A. Chmary nie znaleziono jednej wzmianki podważającej taki osąd, a wszystkie inne dotyczące tej kwestii zdają się go potwierdzać⁶.

A. Chmara został dworzaniem Michała Antoniego Sapiary około 1745 roku⁷ i chociażby z tej racji możemy go uznać za jego klienta, tym bardziej, że za swą służbę dworską pobierał pensję⁸. Z czasem jednak jego pozycja u boku

2 Por. Dariusz Rolnik, Dwór Michała Antoniego Sapiary i jego rola w edukacji obywatelskiej na przykładzie Adama Chmary, ostatniego wojewody mińskiego, in: *Sapientia ars Vivendi putanda est. Wokół kultury i polityki. Studia z dziejów nowożytnych ofiarowane Profesorowi Marianowi Chachajowi*, red. Adam Perlakowski, Filip Wolański, Bogdan Rok, Kraków–Wrocław: Księgarnia Akademicka, 2019, p. 115–127.

3 *Polska Encyklopedia szlachecka*, t. 4 *Wykaz polskich rodzin szlacheckich*, t. 1, Warszawa: MCMXXXVI, p. 345–346; Jan Ciechanowicz, *Rody rycerskie Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 2, Rzeszów: Fosze, 2001, p. 187.

4 Henryk Mościcki, Chmara Adam, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937, p. 315.

5 Roman Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 1: *Województwa mińskie, mścisławskie, połockie, witebskie*, Wrocław, 1991, p. 141.

6 Por. Dariusz Rolnik, *Dwór Michała Antoniego Sapiary*, p. 115–127. Por. też Idem, *Adam Chmara (1720–1805) – ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum*, Katowice: Wydawnictwo UŚ, 2021. Z tego opracowania pochodzi większość materiałów będących podstawą przedstawianych rozważań.

7 Por. Dariusz Rolnik, *Dwór Michała Antoniego Sapiary*, p. 115–117. Por. też „Regestr 10 grosza od welny owczarom za resztę posesji”, 1745, podpis A. Chmara; Tłumaczenia nagłówków regestrów z niemieckiego z papierów Sapiarów; Przekazywanie sum różnych na polecenie M. A. Sapiary. Prowadził też „Regestr wydatków na kuchni Jaśnie wielmożnego IMP Sapiary III–IV 1745” itp., Biblioteka Jagiellońska w Krakowie (dalej – BJ), rkps 6215, k. 1, 22, 28, 34–37v. W tym czasie piszący do A. Chmary ojciec Antoni określał go mianem „towarzysza znaku łowczego” Wielkiego Księstwa Litewskiego, którym był wówczas M. A. Sapiara, por. Antoni Chmara do Adama Chmary [Chmarzyski?], 04 02 1745, Biblioteka Narodowa w Warszawie (dalej – BN), rkps 9001, k. 15.

8 Por. „Regulamen” Dworu, [b. m.], 01 07 1749; Lista kwartalna dworowi, [b. m.], 01–04 1753; Regestr kwartalny dworowi, [b. m.], 01 07 – 01 10 1753, Львівська Наукова Бібліотека України ім. В. Стефаника, Львів (dalej – ЛНБУ), ф. 103, оп. VIII, л. 551, л. 2–3, 153, 156об.

księcia zaczęła się zmieniać. Widać to nie tylko po uposażeniu, które było jednym z najwyższych na dworze, ale także po wadze powierzanych mu zadań oraz jego „zadomowieniu” się w rodzinie Sapiechów. W tej przestrzeni trzeba umieścić jego bardzo dobre relacje z Aleksandrą Czartoryską, małżonką M. A. Sapiehy oraz fakt bycia w obrębie stronnictwa „Familii” Czartoryskich. Był z pewnością w połowie XVIII wieku osobą rozpoznawalną przez Augusta i Michała Czartoryskich, chociażby z racji bliskości z A. Sapieżyną, z domu Czartoryską⁹. Niemniej to M. A. Sapieha był głównym jego opiekunem i dobrodziejem, pierwsze funkcje, pierwsze „beneficja” zyskał właśnie dzięki niemu¹⁰. Te relacje zaczęły się zmieniać na bardziej partnerskie, gdy A. Chmara został osobistym sekretarzem M. A. Sapiehy, a także sekretarzem pieczęci mniejszej litewskiej po awansie M. A. Sapiehy na podkanclerzego litewskiego. Nie ma wątpliwości, że relacje pomiędzy A. Chmarą a podkanclerzym zacieśniły się i przeszły w inną fazę, może nie przyjaźni, ale głębokiego zaufania. M. A. Sapieha powierzał A. Chmarze właściwie wszystkie swoje sprawy, w zamian wynagradzał go dobrami – choć to sformułowanie nie jest do końca ściśle, bowiem te dobra A. Chmara kupił. W każdym razie dzięki przychylności M. A. Sapiehy A. Chmara stał się posiadaczem m.in. Siemkowa¹¹. Również dzięki M. A. Sapieże, a przynajmniej usadowieniu politycznemu wokół „Familii”, został wiceinstygatorem litewskim, co stało się w momencie śmierci M. A. Sapiehy¹². To bynajmniej kariery A. Chmary nie wstrzymało, dalej współpracował on z Sapiehami, krajczym litewskim Michałem Ksawerym i póź-

9 Por. Dariusz Rolnik, *Dwór Michała Antoniego Sapiehy*, p. 115–127.

10 Por. Henryk Mościcki, *op. cit.*, p. 315; Dariusz Rolnik, *Dwór Michała Antoniego Sapiehy*, p. 115–127; Roman Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 1: *Województwa mińskie, mścisławskie, połockie, witebskie*, Wrocław [etc.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1991, p. 141; *Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 roku*, t. 2: *Dekanat miński*, oprac. Józef i Maria Maroszek, Białystok, 2009, p. 82.

11 Por. Henryk Mościcki, *op. cit.*, p. 315. Por. „Replika A. Chmary w sprawie dóbr siemkowskich”, potwierdzenie nadania przez Sapiechów 27 08 1755 Siemkowa sołomereckiego A. Chmarze, Нацыянальны Гістарычны Архіў Беларусі, Мінск (dalej – НГАБ), ф. 1324, воп. 1, спр. 23, арк. 27–30адв. Por. też *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, t. 10, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1889, p. 553; „Przen[iesienie] Prawa darowanego od JW. hrabi [M. A.] Sapiehy podkanclerzego WKL panu Chmarze podczasemu mińskiemu służące”, 07 12 1759, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (dalej – LVIA), f. SA, b. 127, l. 404.

12 Por. *Urządnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego, Spisy*, oprac. Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1994, p. 196, nominacja nosi datę 28 06 1760. Por. o staraniach o urząd: A. Chmara do Józefa Sapiehy, Warszawa, 26 06 1760, [Zelwa], 29 07 1760, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (dalej – LMAVB), f. 139, b. 4870, l. 2, 5. Przypuszczalnie urząd zyskał w czasie wspólnej podróży z M. A. Sapieżą do Warszawy, wówczas podkanclerzy miał kłopoty na dworze, które jakoby doprowadziły do jego śmierci 12 10 1760, A. Chmara podaje datę 06 10 1760, por. Silva rerum A. Chmary, BJ rkps 6211, l. 94. Por. też: A. Chmara do Józefa Sapiehy, Połonka, 23 10 [1760–urwane?], LMAVB, f. 139, b. 4870, l. 7; Marcin Matuszewicz, *Dziennik życia mego*, oprac. Bohdan Królikowski, kom. Zofia Zielińska, t. 2, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1986, p. 106–107.

niejszym kanclerzem litewskim Aleksandrem Michałem. Oni nie będą już jednak „pryncypalami” A. Chmary.

Początkowo, po śmierci M. A. Sapiehy, wydaje się, że znaczenie i rola A. Chmary u boku Sapiechów wzrosły – to przecież on, znający interesy podkanclerzego, był ważną postacią przy realizacji jego testamentu. Dopiero później, po nieporozumieniach na tle rozliczeń po śmierci M. A. Sapiehy, relacje te się ochłodziły¹³. Pretensje o jakieś rozliczenia – niejasne jakie – miał M. K. Sapieha, ale nie był to powód do rozejścia się dróg i zaprzestania współpracy. Obaj zdążyli się pogodzić przed śmiercią krajczego, a listy A. Chmary zdają się świadczyć o trosce o kondycję i zdrowie M. K. Sapiehy. Niemniej widać wyraźnie, że związek polityczny A. Chmary z Sapiechami się rozluźnił. Owszem, A. Chmara pomagał Sapiehom – do czasu śmierci krajczego – w ich grach politycznych, chociaż czynił to z dystansem, natomiast w innych kwestiach, ekonomiczno-gospodarczych, współpraca trwała cały czas, podobnie jak w sprawach procesowych¹⁴. Różana i Dereczyn przez całe aktywne życie A. Chmary były ważnymi miejscami¹⁵, a symbolem teże bliskości może być współpraca przy organizacji spławów, czy szerzej handlu prowadzonego przez Królewiec¹⁶.

Lojalność i przychyłność A. Chmary dla domu sapieżyńskiego były widoczne do końca istnienia Rzeczypospolitej, a okazywał je później Aleksandrowi Michałowi Sapieże, kanclerzowi litewskiemu, z którym również współpracował na niwie politycznej, wszak tę uzależnił od swych aktualnych relacji z dworem i Stanisławem Augustem. Istotny jest fakt, że A. Chmara nigdy nie wystąpił przeciw Sapiehom, choć politycznie się od nich niekiedy oddalał. Wprawdzie z M. K. Sapiehą, krajczym litewskim – jak wspomniano – popadł w krótkotrwały konflikt, to jednak, jak się wydaje, z inicjatywy A. Chmary został on szybko załagodzony. Później natomiast w swych już samodzielnych krokach politycznych w latach 80. i 90. uwzględniał interesy Sapiechów i starał się niektóre polityczne rozwiązania z nimi konsultować, szczególnie z A. M. Sapiehą, który zresztą politycznie nie wykazywał zbytnej aktywności, a ponadto również w tym okresie trzymał się stronnictwa królewskiego¹⁷.

Sojusznikiem A. Chmary przez cały czas pozostawała A. Czartoryska i jej nowy mąż po śmierci A. M. Sapiehy, Michał Kazimierz Ogiński, hetman litewski, także związany, przynajmniej do pewnego czasu, z „Familią”. Ten stan współpracy został

13 Por. A. Chmara do krajczego M. K. Sapiehy, Stonim, 31 01 1762, LMAVB, f. 139, b. 4870, l. 27–30; Piotr Słucki do A. Chmary, Dereczyn, 26 01 1761, BJ rkps 6443, k. 22.

14 Por. np. A. Chmara do Dobrodzieja [M. K. Sapiehy krajczego litewskiego?], Raków, 07 07 1762, LMAVB, f. 139, b. 4871, l. 5.

15 Por. np. Michał Żyłłok do A. Chmary, Siemków, 21 05 1773, BJ rkps 6651, k 56.

16 Por. *Ibid.*

17 Por. Zofia Zielińska, Sapieha Aleksander Michał, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXIV, Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1992–1993, p. 565–569.

zaburzony w czasie konfederacji barskiej przez postawę M. K. Ogińskiego¹⁸ i trochę zaszkodził A. Chmarze w 1776 roku. Niemniej umiał on wtedy samodzielnie zabiegać o dobre relacje ze Stanisławem Augustem, choć również w nich pojawiały się zgrzyty. Sapiehowie nie mieli jednak z tym nic wspólnego, ani nie mieli na to wpływu, to była kwestia i efekt zachowań politycznych A. Chmary. Dodajmy, że w tym czasie powiększył się jego stan majątkowy, na co Sapiehowie również nie mieli większego wpływu.

Po 1775 roku, czyli 9 lat po śmierci M. K. Sapiehy, ostatniego, z którym wiązały A. Chmarę bliższe związki osobiste, dawne dobre więzi A. Chmary z Sapiehami absolutnie nie uległy rozbięciu. Wyrażna była tu współpraca ekonomiczna między „Siemkowem” A. Chmary a „Dereczynem” A. M. Sapiehy, co widać przykładowo przy okazji organizacji spławów. Jakkolwiek nie ma wówczas – widocznej wcześniej w kontaktach z M. A. Sapiehą, czy nawet z M. K. Sapiehą – zażyłości między A. Chmarą a A. M. Sapiehą, to jednak wdzięczność dla Sapiehów A. Chmara cały czas czuł i, co istotniejsze, ją okazywał. W 1777 roku miało miejsce bardzo interesujące zdarzenie. A mianowicie Sanguszkowie, wykorzystując zainteresowanie A. Chmary dzierżawą Rakowa, chcieliby przekonać on A. M. Sapiehę do zakupu ich pałacu w Grodnie. A. Chmara wiedział, że dla księcia Sapiehy nie jest to najlepszy interes, i, owszem, propozycję Sanguszków mu przedstawił, ale bynajmniej nie nalegał na jej przyjęcie, a Józefa Paulina Sanguszkę zdawkowo poinformował, że propozycję nabycia pałacu przedstawił, ale – jak pisał – „żadnej rezolucji nie odebrałem, wątpię aby się na to determinował”¹⁹. Na nalegania Sanguszków propozycję ponowił, tym razem dał odpowiedź odmowną księcia A. M. Sapiehy, pisał, że książę: „wyraźnie odmówi ten projekt”²⁰. Nie ulega wątpliwości, że będąc wówczas w nienajlepszych relacjach z Sanguszkami, mimo wszystko oddalonymi od Litwy, wołał przychylność kanclerza litewskiego, ale również z treści listu widać, że większą sympatią darzył on Sapiehów niż Sanguszków.

Relacje A. M. Sapiehy z A. Chmarą były bardziej partnerskie niż te, które łączyły go wcześniej z podkanclerzym M. A. Sapiehą. Widoczne to jest szczególnie po jego awansie „senatorskim”, ale zauważyć także należy, że i A. M. Sapieha był innym przedstawicielem magnaterii niż podkanclerzy M. A. Sapieha, był zdecydowanie mniej aktywny politycznie niż pierwszy opiekun A. Chmary. Wynikało to z charakteru kanclerza litewskiego, który w sferze politycznej, mimo swoich i wcześniej pełnionych wysokich godności, był mało aktywny²¹.

A. Chmara utrzymywał stale bliskie kontakty z hetmanową A. Ogińską,

18 Por. Jerzy Michalski, A. Nowak-Romanowicz, Ogiński Michał Kazimierz, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIII, Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1978, p. 624–630.

19 Por. A. Chmara do [Józefa Paulina Sanguszki], Grodno, 13 11 1777, Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej – AN Kr.), Archiwum Sanguszków, Teki arabskie, rkps 485/2, p. 5.

20 Por. A. Chmara do [Józefa Paulina Sanguszki], Grodno, 20 11 1777, AN Kr., ASang, Teki arabskie rkps 485/2, p. 17.

21 Por. Zofia Zielińska, Sapieha Aleksander Michał, p. 565–569.

pierwszą żoną M. A. Sapiehy²². Choć w relacjach tych widoczny był dystans, nie zmienia to faktu, że z jej przychylności i pomocy starał się korzystać. A. Ogińska faktycznie chyba zawsze wspierała karierę A. Chmary²³. Jednak w latach 80–90. XVIII wieku była to dla A. Chmary tylko dawna przyjaźń – jak najbardziej trwała – ale nie zależność klientelna i bynajmniej tej oceny nie zmienia zażyłość między A. Ogińską a żoną A. Chmary Marianną, w której widoczny jest pewien stopień zależności²⁴. Wydaje się, że A. Chmara szczególnie od połowy lat 80. XVIII wieku, jakkolwiek tę zażyłość swej żony z A. Ogińską akceptował, to jednak wolał, gdy nie musiał osobiście się angażować i mógł trzymać się na uboczu. Ta kwestia wymaga dalszych ustaleń.

Możemy zauważyć, że od końca lat 70. XVIII wieku A. Chmara stał się – w określonych oczywiście warunkach i odpowiedniej skali – politykiem samodzielnym w województwie mińskim. Był wtedy w pełni osiadłym i zamożnym obywatelem województwa mińskiego. Utrzymywał poprawne relacje z dworem²⁵ i Antonim Tyzenhauzem²⁶, co wskazuje na jego talent polityczny. Przy czym moralnie – zakładając powszechną niechęć obywateli litewskich do podskarbiego nadwornego litewskiego – niewiele można mu zarzucić, co więcej jakoby wbrew A. Tyzenhauzowi został senatorem Rzeczypospolitej²⁷. A. Chmara, wydaje się, będąc nuworyszem w gronie senatorów, sprzyjał dworowi, ale chyba również trochę obawiał się utracenia zyskanej świetnej pozycji, co sprawiało, że był przez cały czas politykiem poprawnym i ostrożnym, zawsze był blisko tych, którzy zyskiwali polityczną przewagę. Co jednak istotne, nie zdarzyło mu się wystąpić przeciwko swym dawniejszym przyjaciółom, w tym także Sapiehom, nigdy nie dążył do celu

22 Alex[andra] Ogińska do A. Chmary, Warszawa, 03 05 1773, АНБУ, ф. 103, оп. VIII, л. 641, л. 19.

23 [Weronika Downarowiczowa?] do [M. Chmarzyny], Warszawa, 10 08 1777, BJ rkps 6650, k. 28v.

24 Por. np. M. Chmarzyna do męża A. Chmary, Siedlce, 05 10 1787, Biblioteka Miasta Stołecznego Warszawy (dalej – BStW), rkps akc. 1780, k. 353.

25 Stanisław Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz. Podskarbi nadworny litewski*, t. 1, Londyn, 1970, p. 123. Por. A. Haratym, Świętorzecki Antoni, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. LI, Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Societas Vistulana, 2018, p. 531. Po ochłodzeniu w 1776 r., A. Chmara wiązał się z dworem coraz ściślej, por.: [Weronika Downarowiczowa?] do [M. Chmarzyny], Warszawa, 10 08 1777, BJ rkps 6650, k. 28v; Józef Niesiołowski wojewoda nowogródzki do [A. Chmary], Warszawa, 15 07 1782, Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej – AGAD), Zbiór z Muzeum Narodowego, rkps 100, p. 23.

26 Por. A.? Tyzenhauz? do NN [A. Chmary?], bdm, НГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 38, л. 2аДВ. Nie znaczy to, że A. Chmara w relacjach z A. Tyzenhauzem był uległy, bynajmniej, miał z nim konflikty i bynajmniej ze swoich racji nie rezygnował, por. Kopia listu podskarbiego litewskiego [A. Tyzenhauza] do Instygatora litewskiego 28 03 1773, НГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 38, л. 9, 9аДВ; Respons od JWIP Instygatora litewskiego [A. Chmara] do JW. Podskarbiego litewskiego [A. Tyzenhauza], 04 04 1773; por. BStW rkps akc. 1780, k. 78, M. Chmarzyna do męża A. Chmary, Hołynka, 06 11 1775; Onufry Pusłowski do [A. Chmary?], Grodno, [?] 12 1783, НГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 62, л. 150.

27 Por. *Pamiętniki Józefa Kossakowskiego, biskupa inflanckiego 1738–1788*, wyd. Adam Darowski, Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa, 1891, p. 103; List opisujący bezprawia anarchii krajowej w Litwie [1778], AGAD, Varia oddz. I, rkps 60, p. 340 (kopia).

za wszelką cenę. Utrzymywał cały czas dobre stosunki z A. M. Sapiehą, pomagał księciu w drobnych sprawach, np. w 1788 roku w sprawie o zbiegłych chłopów²⁸, razem z nim załatwiał pomniejsze publiczne sprawy litewskie²⁹, układał „plantę” wyboru deputatów w roku 1789³⁰, z nim „bez obaw”, jak pisał do żony Marianny, planował składać przysięgę, że nie brał pieniędzy od obcych mocarstw³¹. A. M. Sapieha, wydaje się, doceniał to i odwzajemniał się drobnymi gestami wyrażającymi życzliwość, raz darował żonie wojewody mińskiego konia³², innym razem ofiarował „drzewo” z Dereczyna³³.

A. Chmara patrzył z dystansem na bieg wypadków w czasie trwania Sejmu Wielkiego³⁴. Zawsze wyważony, w listopadzie 1790 roku na sejmikach mińskich przeprowadził projekt elekcji *vivente rege* i wyboru elektora saskiego na przyszłego króla. Sejmik miński poparł te pomysły³⁵. Po 3 maja 1791 roku A. Chmara poszedł za Stanisławem Augustem i poparł ustawę majową³⁶. Nie wiemy, dlaczego Jakow Bułhakow, ambasador rosyjski w Warszawie po Ottonie Stackelbergu, umieścił go na liście tych, którzy gotowi będą poprzeć działania Katarzyny II w Rzeczypospolitej³⁷. Wprawdzie w październiku 1793 roku stał na czele delegacji obywateli mińskich i w imieniu guberni mińskiej złożył przysięgę Katarzynie II, ale działał się to w zupełnie innych okolicznościach³⁸.

Relacje i zależność polityczna między A. Chmarą a Sapiehami zaczęły się rozluźniać po 1776 roku. To wtedy A. Chmara, wybrany posłem na sejm na legalnym sejmiku mińskim, przegrał w Warszawie rywalizację z posłami wybranymi na drugim sejmiku mińskim, o czym zadecydował Stanisław August, a raczej

28 [A. M.] Sapieha kanclerz litewski do A. Chmary, Różana, 18 11 1788, ЛНБУ, ф. 103, оп. VIII, л. 641, л. 626206.

29 Por. np. A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa, 29 10 1788, НГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 43, л. 180. Niejaki Arciszewski za pośrednictwem księcia dostał przez niego podpisaną szambelanę, o którą mnie prosił, „dla powabu większego do ożynienia się”. Por. w innej sprawie „słusznego obywatela”, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa, 12 11 1788, НГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 43, л. 134.

30 A. Chmara do żony [M. Chmarzyny], Warszawa, 28 12 1788, НГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 43, л. 176v.

31 A. Chmara do żony [M. Chmarzyny], Warszawa, 17 12 1788, *Ibid.*, l. 172.

32 A. Chmara do żony [M. Chmarzyny], Warszawa, 28 12 1788, *Ibid.*, l. 176v.

33 A. Chmara do żony [M. Chmarzyny], Warszawa, 17 12 1788, *Ibid.*, l. 173.

34 A. Chmara do żony [M. Chmarzyny], Warszawa, 05 11, 17, 24 i 28 12 1788, *Ibid.*, l. 131, 172v, 174, 176v.

35 Aktywacya Instrukcyi od przeświectnego województwa min JWW Putkamerowi y Wańkowiczowi, [Miński], 25 11 1790, НГАБ, ф. 1727, воп. 1, спр. 29, л. 590АДВ–591АДВ.

36 A. Chmara do Stanisława Augusta, „z pod Mińska” 27 08 1791, Biblioteka Czarotoryskich w Krakowie (dalej – B Cz.), rkps 724, p. 167.

37 Por. Władysław Smoleński, *Ostatni rok Sejmu Wielkiego*, Kraków: nakładem autora, 1896, p. 308; Reskrypt Katarzyny II do M. K. Kreczetnikowa, 11 04 1792, *Сборник Императорского Русского Исторического Общества*, т. 47: Дела Польши, Санкт-Петербург: Тип. И. Н. Скороходова, 1885, p. 273. Tu informacja powtórzona, dodana do reskryptu lista.

38 Por. [Jan Komar], *Dyaryusz Podróży Petersburskiej. 1793 rok*, oprac. A. Knychalska, Diariusz podróży do Petersburga, in: *Z dziejów kultury czasów nowożytnych. Wybór tekstów źródłowych*, red. Małgorzata Ewa Kowalczyk, Toruń: Adam Marszałek, 2009, p. 60–90.

związani z nim politycy³⁹. Tej przegranej A. Chmara może nie odczuł boleśnie, ale skłoniła go ona do pewnej rewizji własnej polityki. Okazało się, że został odrzucony dlatego, że zbyt ściśle współpracował z hetmanem M. K. Ogińskim⁴⁰. Odtąd stał się więc jeszcze bardziej ostrożny w swym postępowaniu, czynił tak, by nie narazić się królowi. Dlatego Sapiehowie i jego dawny krąg przyjaciół politycznych stał się w zasadzie tylko jego kręgiem towarzyskim, co najwyżej wzmacnianym wspólnotą interesów ekonomicznych. Nie ma jednak śladów, by podejmował się z nimi jakichkolwiek przedsięwzięć politycznych, jeżeli nie zyskały one aprobaty Stanisława Augusta.

Do 1787 roku podporą w działaniach politycznych A. Chmary był Stanisław August. Doświadczenie 1776 roku – przegrana w ubieganiu się o poselstwo – ewidentnie miało na to wpływ. Realizując politykę króla, zyskał najpierw kasztelaninę mińską, a potem województwo mińskie⁴¹. Wspomniany 1787 rok przyniósł kolejny zwrot w zachowaniu A. Chmary. Wówczas nie udało mu się zyskać starostwa mińskiego, o które zabiegał, a które dostało się po wsparciu Stanisława Augusta Michałowi Hieronimowi Brzostowskiemu⁴². Od tego momentu A. Chmara stopniowo zaczął usuwać się z polityki, jak to sugerował w swoim liście do króla, wskazując również na pryncypia, którymi kierował się w życiu publicznym, m.in. prawem obowiązującym sprawiedliwym⁴³. Warto zauważyć, że kwestia zysków, wynikających ze służby czy realizacji takich, a nie innych interesów w tym przypadku się nie pojawiła, owszem, dobro i prawa Rzeczypospolitej tak. W tym momencie A. Chmara nie był już klientem kogokolwiek, był obywatelem Rzeczypospolitej.

W czasach konfederacji targowickiej, gdy A. M. Sapieha formalnie był jej marszałkiem na Litwie, w stosunkach między nim a A. Chmarą nie zaszły większe zmiany. A. M. Sapieha liczył na współpracę z A. Chmarą w Mińsku przy sądach asesorskich⁴⁴, stale trwała współpraca ekonomiczna między nimi⁴⁵. Kontakty

39 Por. M. Chmarzyna do męża A. Chmary, Choroszewicze, 01 11 1776, BStW rkps akc. 1780, k. 99.

40 Por. A. Chmara do żony M. Chmarzyny, Szczorsy, 23 06 1776, BN rkps 9002/3, k. 119.

41 Tu wspomnijmy tylko otrzymanie kasztelanii, a później województwa mińskiego, czy wzięcie orderu orła białego, por. Henryk Mościcki, *op. cit.*, p. 315; Stanisław Łoza, *Order Orła Białego*, Warszawa: Nakł. Drukarni J. Jankowski i S-ka, 1939, p. 49; Silva rerum A. Chmary, BJ rkps 6211, k. 100.

42 Stanisław August do A. Chmary, [Warszawa], 23 01 1787, Por. BCz. rkps 699, p. 233; Aktywacja rejestrów wotów obywatelskich dla [M. H.] Brzostowskiego na starostwo mińskiego obranego ofiarowanych, 08 02 1787, HГАБ, ф.1727, воп. 1, спр. 26, л. 43–55аав. Por. Henryk Mościcki, Brzostowski Michał Hieronim, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937, p. 53; Władysław Konopczyński, Brzostowski Stanisław, in: *op. cit.*, p. 57

43 A. Chmara do Stanisława Augusta, Mińsk, 09 02 1787, BCz. rkps 699, p. [238]. Por. też Kopia listu A. Chmary do O. Stackelberga, [b. m.], 10 02 1787, HГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 62, л. 42.

44 Por. A. Sapieha do A. Chmary, Różana, 22 12 1792, HГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 34, л. 8.

45 Por. np. A. M. Sapieha do A. Chmary, Grodno, 28 12 1792, HГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 86, л. 83–83аав. Por. też Melasz? do A. Chmary, Grodno, 29 12 1792, HГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 86, л. 85; NN do [A. Chmary], Grodno, 09 11 1792, HГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 86, л. 104.

te były nacechowane wzajemną życzliwością, natomiast kwestii politycznych nie poruszano. Były to relacje dobrych sąsiadów, połączonych wspólną troską o zapewnienie w miarę spokojnej egzystencji województwa mińskiego. Po drugim rozbiorze i śmierci A. M. Sapiehy w maju 1793 roku kontakty A. Chmary z Sapiehami się rozluźniły, nadal jednak podtrzymywał relacje z Franciszkiem Sapiehą⁴⁶. O bliskich relacjach jednak trudno mówić, co wynikało z faktu, że Sapiehowie przestali się pojawiać w mińskim. Tak samo, z oczywistych względów wynikających z drugiego rozbioru, stało się z więzami A. Chmary z dawnym obozem królewskim. Sytuacja polityczna diametralnie się zmieniła, ostatni wojewoda miński stał się właściwie osobą zupełnie prywatną, nie licząc narzuconej mu do wykonania misji petersburskiej, o której już wspomniano. Tak więc okoliczności i wiek A. Chmary sprawiły, że stopniowo wycofywał się z życia publicznego.

A. Chmara, dzięki pobytowi na dworze M. A. Sapiehy – można uznać go w tym czasie za jego klienta – dzięki swojej pracy i talentom stał się jego bliskim oraz zaufanym współpracownikiem. Na tym dworze wiele się nauczył i zyskał wiele koneksji, co niewątpliwie ułatwiło mu dalszą karierę. Co ważne – chociaż nie wiemy, czy nauka wyniesiona została z tego dworu – zawsze był lojalny, tak wobec Sapiehów, jak swych późniejszych przyjaciół politycznych, w tym Stanisława Augusta. Umiał – nauczył się – w czasie swojej kariery dostrzegać i rozróżniać, co jest dobrem tylko prywatnym, a co dobrem Rzeczypospolitej. Wydaje się, że z czasem, przynajmniej do pewnego momentu, do 1793 roku, przeszedł długą drogę od klienta Sapiehów do w miarę niezależnego polityka, kierującego się w swych działaniach dobrem państwa polsko-litewskiego. Nie zapominając o swoich własnych korzyściach, działał zawsze w duchu dobra Rzeczypospolitej, a nade wszystko współobywateli województwa mińskiego. Fakt złożenia wiernopoddanej przysięgi Katarzynie II tej oceny bynajmniej nie zmienia. Takie były okoliczności i wyboru raczej nie miał, w 1793 roku był najwyższym senatorem dawnej Rzeczypospolitej w nowo utworzonej guberni mińskiej. Przy tej pozytywnej charakterystyce postaci A. Chmary zauważyć również możemy, że był przez całe swoje publiczne życie politykiem bardzo ostrożnym, by nie rzec tchórzliwym. Trudno jednak stwierdzić, czy była to jego cecha wrodzona, czy wyniósł ją jako naukę z relacji klientelnych z pierwszym swym opiekunem M. A. Sapiehą.

Przyjaźnie polityczne w dawnej Rzeczypospolitej, w tym w czasach stanisławowskich, zawiązywały się na dwóch płaszczyznach. Pierwsza budowana była na bazie ekonomiczno-klientelnej, czego przykładem jest początek kariery A. Chmary, ale też zauważmy, że i druga płaszczyzna, tu nazwijmy ją ideologiczną,

⁴⁶ Por. Kopia listu A. Chmary do [Franciszka?] Sapiehy z 19 01 1797, НГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 32, л. 29; Kopia listu A. Chmary do [Jana] Zarzyckiego z 19 01 1797, *Ibid.*, л. 29v; Franciszek Sapieha do [A.] Chmary, Różana, 08 03 1797, НГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 62, л. 30–30aДВ; Jan Zarzycki do A. Chmary, Dereczyn, 28 02 1798, НГАБ, ф. 1324, воп. 1, спр. 43, л. 58–58aДВ.

była ważna. A. Chmara po rozstaniu się politycznym z Sapiehami, konsekwentnie należał do grupy zwolenników naprawy państwa polsko-litewskiego, co bynajmniej nie równało się jego zupełnej uległości wobec Stanisława Augusta, bo i z nim był w sporze, jakkolwiek – co też zauważyliśmy – nigdy nie stał się sam reformatorem, to zawsze takie pomysły popierał. Konceptyjnie zapewne było go na to stać, jednak coś go wstrzymywało, może i na tej płaszczyźnie było to przekonanie, że rola ta przewidziana była dla innych „godniejszych”, co dostrzec można w uznaniu wyboru na starostwo mińskie M. H. Brzostowskiego.

Przeanalizowany przykład związków kariery A. Chmary z Sapiehami nie jest wyjątkiem, podobnie wyglądały kariery innych późniejszych senatorów Rzeczypospolitej. Można zasugerować, że takie współgrające elementy, jak pomoc magnata i talenty beneficjenta sprawiały, że kariera danej osoby się rozwijała. Dla jej kolejnego etapu potrzebny był związek z najważniejszymi osobami w Rzeczypospolitej. Najpewniejszy wynik przy tym gwarantował Stanisław August i najbliżsi ludzie z jego otoczenia. Ktoś z tego grona zauważał daną postać i dalej ją wspierał, bynajmniej nie wyrываяc ze środowiska dawniejszych opiekunów, ale oferując kolejne awanse i program polityczny, zaspokajający dążenia osoby w tej sferze, razem wzmacniając jej wizerunek propagandowy. Takie osoby były w państwie potrzebne i o tym wszyscy mieniący się elitami wiedzieli.

Przykład A. Chmary i jego relacje z Sapiehami pokazują wyraźnie, że to talenty osoby decydowały o jej karierze politycznej, a bynajmniej nie tylko kwestia zależności od opiekuna. Natomiast wśród zalet charakteru takiej osoby mieściła się przyzwoitość, co można traktować jako cechę etosu szlachectwa w dawnym państwie polsko-litewskim, lecz nie można zapominać też o tych, którzy w karierze pomagali. Był to rodzaj solidarności „grupowej”, „rodowej”, ale w czasach stanisławowskich na pewno ograniczonej przede wszystkim sferą ideologiczną, w której coraz częściej eksponowane były potrzeby państwa.

Źródła drukowane i literatura

- [Komar JAN] *Dziaryusz Podróży Petersburskiej. 1793 rok*, oprac. A. Knychalska, Dziaryusz podróży do Petersburga, in: *Z dziejów kultury czasów nowożytnych. Wybór tekstów źródłowych*, red. Małgorzata Ewa Kowalczyk, Toruń: Adam Marszałek, 2009.
- Matuszewicz Marcin, *Dziaryusz życia mego*, oprac. Bohdan Królikowski, kom. Zofia Zielińska, t. 2, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986.
- Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 roku*, t. 2: *Dekanat miński*, oprac. Józef i Maria Maroszek, Białystok, 2009 [Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2007–2009 jako projekt badawczy nr N N108 1536 33, dostęp: <http://pbc.biaman.pl/dlibra/doccontent?id=13703>].
- Pamiętniki Józefa Kossakowskiego, biskupa inflanckiego 1738–1788*, wyd. Adam Darowski, Warszawa: w Księgarni Gebethnera i Wolffa, 1891.
- Сборник Императорского Русского Исторического Общества*, т. 47, Санкт-Петербург: Тип. И. Н. Скороходова, 1885.

- Aftanazy Roman, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 1: *Województwa mińskie, mścisławskie, połockie, witebskie*, Wrocław [etc.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1991.
- Augustyniak Urszula, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła. Mechanizm patronatu*, Warszawa: Semper, 2001.
- Ciechanowicz Jan, *Rody rycerskie Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 2, Rzeszów: Fosze, 2001.
- Haratym Andrzej, *Świętozeczki Antoni*, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. LI, Warszawa–Kraków: Polska Akademia Nauk; Polska Akademia Umiejętności, 2018.
- Konopczyński Władysław, Brzostowski Stanisław, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937.
- Kościalkowski Stanisław, *Antoni Tyzenhauz. Podskarbi nadworny litewski*, t. 1, Londyn 1970.
- Łoza Stanisław, *Order Orła Białego*, Warszawa: Nakł. Drukarni J. Jankowski i S-ka, 1939.
- Mączak Antoni, *Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i w Europie XVI–XVIII w.*, Warszawa: Semper, 1994.
- Polska Encyklopedia szlachecka*, t. 4: *Wykaz polskich rodzin szlacheckich*, t. 1, Warszawa: MCMXXXVI.
- Michalski Jerzy, Nowak-Romanowicz Alina, Ogiński Michał Kazimierz, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIII, Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1978.
- Mościcki Henryk, Brzostowski Michał Hieronim, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937.
- Mościcki Henryk, Chmara Adam, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937.
- Rolnik Dariusz, *Adam Chmara (1720–1805) – ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum*, Katowice: Wydawnictwo UŚ, 2021 – w druku.
- Rolnik Dariusz, Dwór Michała Antoniego Sapiehy i jego rola w edukacji obywatelskiej na przykładzie Adama Chmary, ostatniego wojewody mińskiego, in: *Sapientia ars Vivendi putanda est. Wokół kultury i polityki. Studia z dziejów nowożytnych ofiarowane Profesorowi Marianowi Chachajowi*, red. Adam Perlakowski, Filip Wolański, Bogdan Rok, Kraków–Wrocław: Księgarnia Akademicka, 2019.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, t. 10, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1889.
- Smoleński Władysław, *Ostatni rok Sejmu Wielkiego*, Kraków: nakładem autora, 1896.
- Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, oprac. Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1994.
- Zielińska Zofia, *Sapieha Aleksander Michał*, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXIV, Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1992–1993.

DARIUSZ ROLNIK – doktor habilitowany, adiunkt w Zakładzie Historii Nowożytnej XVI–XVIII wieku Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Zajmuje się dziejami Rzeczypospolitej czasów panowania Stanisława Augusta (1764–1795), prowadzi badania nad postawami szlachty, jej stosunkiem do króla i instytucji państwa.

E-mail: dariusz.rolnik@us.edu.pl

ORCID: 0000-0002-7649-3142

KLIENTAS, BIČIULIS, POLITIKAS. PASKUTINIS MINSKO VAIVADA
ADOMAS CHMARA IR JO SANTYKIAI SU SAPIEGOMIS.
KELETAS PASTABŲ APIE POLITINIŲ GRUPUOČIŲ IR SAJUNGŲ
GENEZĘ STANISLOVO AUGUSTO VALDYMO LAIKOTARPIU

DARIUSZ ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas

Abiejų Tautų Respublikos viešajame gyvenime svarbų vaidmenį turėjęs klientelės reiškinys tyrinėtojų vertinamas neigiamai. Sunku būtų nesutikti su tokiu vertinimu, tačiau klientelės problema išryškėja tada, kai imame kelti klausimą apie kliento ir patrono santykių raidą. Būtent šiuo aspektu straipsnyje analizuojama Sapiegų kliento, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoro Adomo Chmaros karjera.

Atliktas tyrimas leidžia teigti, kad nuo pat karjeros pradžios Lietuvos pakanclerio Mykolo Antano Sapiegos dvare būsimąjį Minsko vaivadą Adomą Chmarą ir Lietuvos pakanclerį siejo kliento ir patrono santykiai. Kunigaikščiai Sapiegos visą laiką dalyvavo A. Chmaros gyvenime, tačiau priklausomybė nuo jų palaipsniui silpo ir XVIII a. 8-ajame dešimtmetyje A. Chmara tapo sąlygiškai nepriklausomu ir ekonomiškai save aprūpinančiu politiku. Nepaisant to, kad A. Chmaros santykiuose su pakancleriu M. A. Sapiega klientinę priklausomybę keičia tariamai bičiuliški santykiai, artimesnio ryšio nederėtų ieškoti. A. Chmara tampa Lietuvos raikytojo Ksavero Sapiegos bei Lietuvos kanclerio Aleksandro Sapiegos partneriu. Ir nors vėliau politiškai A. Chmara nutolsta nuo Sapiegų, jis iki pat Abiejų Tautų Respublikos gyvavimo pabaigos išlaiko pagarbą šiai giminei, niekada prieš ją nestoja, o be to, yra dažnas svečias tiek Ružanuose, tiek ir Derečyne. A. Chmara puikiai žino, kieno dėka padarė politinę karjerą ir kas padėjo suformuoti ekonominius pagrindus sėkmingai karjerai. XVIII a. pabaigoje A. Chmaros lojalumas ir atsidavimas Sapiegų giminei jau nebebuvo klientinių santykių išraiška: M. A. Sapiegos dvare A. Chmara išmoko būti ne klientas, bet pilietis.

Reikšminiai žodžiai: Adomas Chmara, Sapiegos, Mykolas Antanas Sapiega, klientelė.